

Федорчук Оксана Олександрівна (1976 р.н.) У 2001 р. закінчила історичний факультет МДПУ з відзнакою. Аспірантка кафедри давньої та нової історії України МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Тема дисертаційного дослідження: "Православ'я в становленні культури Півдня України".

Науково-релігійна діяльність Інокентія, архієпископа Херсонського і Таврійського

У статті зроблена спроба розглянути життя і діяльність архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія (1800-1857 рр.) в одеський період його життя як одного з визначних діячів Російської православної церкви. Мета статті – показати внесок преосвященного у розвиток церковного краєзнавства та розбудову Херсонської єпархії.

In the article there is an attempt to look through the life and activity of the bishop Inokentiy (1800-1857), during his living in Odesa, as one of the outstanding people of Russian Orthodox Church. The author tries to show bishop's contribution to the development of church in Kherson region.

В житті Російської православної церкви в кожен історичну епоху висувались визначні релігійні діячі, які були носіями і виразниками кращих ідей і прагнень свого часу й ставали керівниками духовного життя суспільства. Одним з таких діячів першої половини XIX ст. можна по праву вважати Інокентія – архієпископа Херсонського і Таврійського, зарахованого Українською православною церквою до лику святих. Преосвященний відіграв велику роль у суспільному розвитку південноукраїнських земель, особливо в одеський період свого життя. Саме цим і зумовлюється актуальність дослідження його діяльності.

Біографічні відомості про нього знайшли достатнє відображення в дореволюційних публікаціях [1]. В радянській історіографії діяльність архієпископа спеціально не досліджувалась.

Серед сучасних праць, присвячених Інокентію, слід назвати, перш за все, статті протоієрея О.Кравченка, О.Непомнящого, кримських істориків І.Антонової і Ю.Бабінова [2]. Але в них неповно висвітлена діяльність архієпископа як наукового і релігійного діяча саме на Півдні України. Тому автор має на меті показати в даній статті внесок Інокентія в розвиток церковного краєзнавства та розбудову Херсонської єпархії на південноукраїнських землях.

Інокентій (в миру Іван Олексійович Борисов) народився 15 грудня 1800 р. у м. Єлесь Орловської губернії у сім'ї священика. В 1810 р. він вступає до Воронежського єпархіального училища, після закінчення якого навчається в Орловській духовній семінарії. Після закінчення з відзнакою семінарії у 1819 р. його як одного з кращих випускників направляють навчатися до Ки-

ївської духовної академії, де у студента Борисова виявились здібності до богослов'я, філософії, історії та інших наук. У 1823 р., закінчивши академію, отець Іоанн призначається інспектором і професором церковної історії і грецької мови Санкт-Петербурзької духовної семінарії. Яскравий талант проповідника і викладача, вміння передавати свої знання іншим – все це принесло свої плоди: через деякий час його призначають ректором Олександрівсько-Невського училища. 10 жовтня 1823 р. він приймає постриг під ім'ям Інокентія, після чого рукопокладений в сан ієродиякона, а 29 грудня – ієромонаха. В грудні 1824 р. отець Інокентій призначається доцентом богословських наук в Петербурзьку духовну академію, де викладає порівняльне і основне богослов'я. Користуючись працями протестантських богословів, він вводить у свої лекції нові для того часу історичний та історико-порівняльний методи. Визначальними рисами його викладання були: оригінальний погляд на церковну науку, швидкість і проникливість в оволодінні новими знаннями, знання західноєвропейської філософії і богослов'я. Інокентій творчо опрацював основні галузі богослов'я: основне, догматичне (ним вперше введена в лекційний курс історія догматів), моральне, пастирське, порівняльне. Заснував символіку і еклезиологію як церковні науки [3].

2 жовтня 1825 р. ієромонах Інокентій призначається інспектором Санкт-Петербурзької духовної академії. 7 січня 1826 р. він екстраординарний професор, а 16 березня того ж року зведений у сан архимандрита. В 1830 р. Інокентія призначають ректором Київської духовної академії і одночасно настоятелем Києво-Братського монастиря. Починається період розквіту Київської духовної академії. Він активно включається у викладацьку діяльність, радить студентам читати книги з астрономії і природної історії. Сам ректор, будучи надзвичайно освіченим, будував свої лекції так, що вони справляли на слухачів велике враження. "Відрізнялись вони глибиною думки, ясністю і красномовністю слова й захопливістю викладу" [4]. Своім впливом на оточуючих Інокентій мимоволі нагадував великих мудреців старовини, коли встановлювався найтісніший розумовий зв'язок між учнями і наставниками [5]. В академії архимандрит здійснив ряд перетворень, які покращили її навчальну діяльність: ввів курс латині, деякі з предметів розширив, в інших науках оновив їх зміст, знову ввів еклезиологію. З ініціативи Інокентія починаєть-

ся викладання церковного права в академії, це мало велике значення, бо саме з цього часу цей предмет викладається в інших духовних академіях Росії.

В 1837 р. преосвящений засновує щотижневий журнал "Воскресное чтение", в якому він бере активну участь, друкуючи свої кращі проповіді, твори і статті. В останні роки свого перебування в Києві архіпастир мріяв написати історію російської церкви. Перша стаття із цього циклу "Християнство в Польщі" була надрукована в "Журнале министерства народного просвещения".

21 жовтня 1836 р. відбулася хіротонія архимандрита Інокентія в єпископа Чигиринського, вікарія Київської митрополії, із збереженням за ним посади ректора Київської духовної академії. В київський період свого життя єпископ публікує свої знамениті проповіді: "Зібрання слів і бесід" в 2-х томах, "Перша сідмиця Великого посту", "Страсна сідмиця" і "Світла сідмиця". Сучасники вважали його кращим проповідником, він стає відомим як глибокий дослідник рукописів. Як визнання його внеску на ниві духовної освіти 14 березня 1840 р., за пропозицією графа М.С.Воронцова, Інокентій був обраний дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей. Як було сказано в листі-повідомленні, що "товариство сповнене поваги до заслуг Вашого преосвященства на поприщі вітчизняної просвіти [...] має надію, що Ви не відмовитесь взяти участь у праці для досягнення мети, викладеної у статуті, який додається" [6]. У 1840 р. Інокентія призначають єпархіальним архієреєм Вологодської єпархії, а 1 березня 1841 р. владика переміщують на Харківську кафедру. В цей період він створює акафісти, видає свої бесіди, слова, промови, продовжує займатися складанням "Догматичного збірника", історією православ'я в Польщі, російського розколу та ін. Потім пише твір "Стоглав" і готує до друку окремою книгою богословську працю "Голгофа, або останні дні земного життя Господа Христа", яка вийшла вже після смерті Інокентія.

15 квітня 1845 р. владика був зведений у сан архієпископа, а 1 квітня 1847 року його призначають членом Св. Синоду. 14 грудня 1848 р. надходить наказ про призначення архієпископа Інокентія на кафедру Херсонську і Таврійську, він прибув до Одеси 29 травня 1848 р. і на другий день відправив урочисту службу і виголосив новий пастві перше слово. Перш за все владика

взявся за облаштування нової єпархії, бо, як писав потім в одному з листів, що “якщо є десь необлаштоване управління, то тут” [7]. З середини липня по середину вересня архіпастир оглядає єпархію і звертає особливу увагу на семінарію, духовні училища, на справи місцевої консисторії, на моральний стан духовенства, але предметом його підвищеної уваги стає Крим з церковними старожитностями. Головним завданням, яке Інокентій вбачав по відношенню до Криму було відновлення християнських старожитностей. При цьому він хотів влаштувати тут російський Афон. “Якщо Афон, – говорив Інокентій, – багатий священними пам’ятками і спогадами, то і російський Афон – Таврія – не поступається цим Афону грецькому. Тут св. сліди стоп св. Андрія Первозванного; тут кров святих пап – Климента і Мартіна; тут подвиги Стефана Сурозького і першоапостолів слов’янських – Кирила і Мефодія; тут пам’ять св. Володимира і його хрещення: скільки прикладів віри і добродійності! А між іншим по відношенню до російських відлюдників Таврія далеко переважить миром і зручністю для тих наших співвітчизників, які нині шукають для себе глибокого мовчання в обителях афонських” [8]. Саме в одеський період свого життя владика захопився археологією. Він вивчав документи Константинопольського архіву, дещо знайшов з історії Криму в монастирях Анатолії, у Ватикані, Відні, Петербурзі. Лише при Інокентії почалась реставрація кримських пам’яток. “Як археолог преосвященний звертав особливу увагу на пам’ятки церковних старожитностей, бачив в них слід минулої духовної культури і церковного життя й старався всіляко, де міг, ці пам’ятки підтримувати і відновлювати” [9]. Про визнання наукових заслуг Інокентія свідчило те, що він був обраний почесним членом багатьох наукових товариств. Так, зокрема, 23 грудня 1851 р. архіпастиря обрали членом Імператорського археологічного товариства, про це йому було повідомлено особисто в листі від графа Д.М.Блудова [10]. На це Інокентій відповів, що “заняття справами нової, різноманітної, обширної єпархії не дозволяють мені зараз зайнятися цілком чіткою співбесідою з місцевою старовиною [...] З продовженням часу, якщо дасть Господь здоров’я і сил, я надіюсь представити шановному товариству хоча малі плоди моїх пошуків, щоб не все носити ім’я його почесного співчлена” [11]. Ось як характеризував своє відношення до археології сам владика: “Всі

інші старожитності, до якого б роду вони не належали, ніколи не чужі служителю Євангелія, вже тому, що тим чи іншим чином, але завжди нагадують собою про те саме, про що нерідко повинен говорити, тобто про нинішню недовговічність всього земного і про необхідність оновлення” [12]. “З цієї точки зору дивився я завжди на пошуки археологічні, із задоволенням займався ними, скільки дозволяли час і обставини” [13]. Інокентій з невтомністю і старанністю збирав відомості про зруйновані церкви та існуючі колись у великій кількості в горах Таврії монастирі, відшукував історичні відомості про святих, які покоїлись в Криму. За його прямого сприяння був оновлений Успенський скит – одне з найдавніших християнських святилищ Криму, яке протягом багатьох століть зберігало чудотворну ікону Божої Матері. 14 серпня 1850 р. відбулося його освячення “при великій кількості народу” [14]. На руїнах Херсонеса, які були відведені в 1847 р. під чумний шпиталь, поблизу стародавнього храму, де за переказами хрестився князь Володимир, Інокентій влаштував невелику церкву, а самі руїни виклопотав у кавказького намісника під свій особливий нагляд. Саме під його керуванням велись розкопки Херсонеса. На річці Качі у скелях реставрував церкви Св. Анастасія та Св. Безсрібників, а в генуезькій фортеці Судак реставрував стародавній храм Іоанна Предтечі. Владика закликав місцевих жителів вивчати й шанобливо ставитись до старовинних святинь, тому що, за його словами, “країна так багата всякого роду священними старожитностями, бо в цій країні християнство виникло з найдавніших часів його; тут же, потім в Херсонесі, була колиска російського православ’я” [15]. Ще Інокентій хотів налагодити при консисторії видавництво журналу, “в якому мали поміщати головні єпархіальні розпорядження і проповіді кращих священників, це принесе немалу користь єпархії і покаже іншим, що ми не безголосі і дещо робимо” [16]. Але, на жаль, ця ідея в той час втілена не була і тільки при Дмитрієві Муретову з 1 липня 1860 р. почали видаватися “Херсонские епархиальные ведомости”.

Преосвященний любив відновлювати і будувати монастирі, турбувався про покращення освіти і побуту сільського духовенства. В Одесі він був одним із засновників “Болгарського настоятельства”, де отримували освіту сотні болгарських юнаків та емігранти із Туреччини. Турбувався про вчених-початківців, щедро роздаю-

чи їм кошти на науку, турбувався за них перед знайомими у вищих сферах суспільства [17]. Ставши відомим проповідником та авторитетним релігійним діячем, Інокентій редагував діюче законодавство про шлюб, був найближчим радником М.С.Воронцова у справах духовного управління краєм. З ним радились кожного разу, коли мова йшла про перегляд програм та про зміну складу навчальних предметів духовних академій і семінарій, або коли треба було оцінити твори випускників. Так, 12 квітня 1849 р. Духовним училищним управлінням при Св. Синоді було надіслано листа Інокентію з проханням дати оцінку творам випускників Московської духовної академії, які претендували на ступінь магістра [18]. "Інокентій був освіченою людиною, яка стояла зі століттям нарівні, для якої в галузях пізнання не було нічого незнайомого, якій геологія була так само близькою, як гомілетика і анатомія, військове мистецтво, політична економія, відомі нарівні з патристикою" – такої думки був про владика відомий тогочасний історик М.Погодін [19]. Але велике значення життя і діяльності Інокентія для Херсонської єпархії і

особливо для Одеси проявилось під час Кримської війни. Ризикуючи життям, святий побував в Симферополі і в Севастополі. Іконою Божої Матері здійснював літургії, підтримував дух воїнів, попереджував паніку серед населення. Після війни архієпископ відвідав Євпаторію, Симферополь, більшість монастирів. Проїхавши Миколаїв, Херсон і Перекоп, владика повернувся до Одеси і 26 травня 1857 р. вмер від застуди в день святої Трійці. А 29 травня його з почестями поховали в Одеському кафедральному Свято-Преображенському соборі. В 30-х роках XX ст. прах Інокентія перепоховали на Слобідському кладовищі Одеси, а 7 грудня 1987 р. їх перенесли на братське кладовище Одеського Свято-Успенського чоловічого монастиря [20].

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна констатувати, що ідеї і конкретні справи Інокентія поки що потребують подальших досліджень. А його діяльність у розбудові Херсонської єпархії характеризує архіпастиря як видатного оратора-проповідника, богослова, патріота, людину, відому глибиною своїх знань, милосердям, науковою діяльністю.

Література

1. Про Інокентія див.: Барсов Н.И. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического. Вып. 1-2 – СПб., 1884; Востоков Н.М. Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический (1800-1857) // Русская старина. – 1878. – Т. 21. – С. 194-204, 547-572; Т. 23. – С. 367-398; 1879. – Т. 24. – С. 651-708; Буткевич Т. Иннокентий Борисов, бывший архиепископ Херсонский – СПб., 1887; Левитский Н. Высокопреосвященный Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический, как государственный деятель и благородный человек // Душеполезное чтение. – 1904. – Ноябрь. – С. 454-477.
2. Див.: Кравченко А. Три дня архиепископа // Вечерняя Одесса. – 1992. – 20 ноября. – С. 3; Його ж. "...И в подвигах не унывал" // Одесский вестник. – 1994. – 2 июля. – С. 8; Непомнящий А. А. Служители культа в развитии исторического краеведения Крыма. Историко-библиографический аспект // Крымский архив. – 1999. – № 5. – С. 77-91; Антонова И. А., Бабин Ю. А. Слово об Иннокентии – архиепископе Херсонском и Таврическом // Крымский архив. – 1994. – № 1. – С. 101-104.
3. Иннокентий // Энциклопедия (православная богословская) / Под ред. А.П.Лопухина. – Т. 5. – СПб., 1904. – С. 960.
4. Приближающееся столетие со дня рождения в Бозе почившего Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1900. – № 12. – С. 392-393.
5. Милановский Ф. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии. – Одесса, 1902. – С. LXII.
6. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 167, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

7. Востоков Н.М. Иннокентий – архиепископ Херсонский и Таврический (1800-1857) // Русская старина. – 1879. – Январь. – Т. 24. – Кн. 1. – С. 676.
8. Приближающееся столетие со дня рождения в Бозе почившего Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического... – С. 398.
9. Доклад прот. Петровского С.В. "Некоторые исправления и дополнения к послужному списку Иннокентия, архиепископа Херсонско-Таврического" // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1901. – Т. 23. – С. 143.
10. ДАОО, ф. 167, оп. 1, спр. 3, арк. 33.
11. Там само, арк. 36 зв.-37.
12. Доклад прот. Петровского С.В. "Некоторые исправления и дополнения к послужному списку Иннокентия, архиепископа Херсонско-Таврического"... – С. 143.
13. ДАОО, ф. 167, оп. 1, спр. 3, арк. 35 зв.-36.
14. Маркевич А. Несколько слов о деятельности в Тавриде Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического. – Симферополь: Типография Таврического губернского правления, 1901. – С. 8.
15. Там само. – С. 23.
16. Петровский С.В. Семь Херсонских архиепископов. – Одесса: Типография Е.И.Фесенко, 1894. – С. 72-73.
17. Барсов Н.И. Иннокентий // Русский биографический словарь / Под наблюдением А.А.Половцева. – Т. 8. – М., 1897. – С. 113.
18. ДАОО, ф. 167, оп. 1, спр. 3, арк. 11-12.
19. Погодин М. Кончина Иннокентиева // Одесский вестник. – 1857. – 20 июля. – С. 398.
20. Из жизни епархий // Журнал Московской патриархии. – 1988. – № 7. – С. 35-36.

Надійшла до редколегії 20.10.2003 р.